

Gidai Erzsébet

A gazdaságirányítás alternatív útjai és nemzetközi feltételei¹

1. Bevezető

A közgazdaságtan egyik központi kérdése a gazdaság működését meghatározó törvényszerűségek feltárása korunk megváltozott körülményei között, s az új feltételek mellett a leghatékonyabb gazdaság szabályozási rendszerek kidolgozása.

Az ezredfordulóhoz közeledve mind erőteljesebb az igény a közgazdaságtan elméleti megújódása iránt, amely megalapozhatná az új gazdaságirányítási modelleket is. A paradigmaváltásnak napjainkban még körvonalai sem igen mutatkoznak, így érthető, hogy a gazdaságirányítás rendszere körül folyó vitákra elsősorban a századunkban megjelent klasszikus közgazdaságtani iskolák vannak a legnagyobb hatással.

A közgazdaságtan két nagy iskolája vívta meg harcát a gazdaságpolitikák alakításában, az egyik a keynesi keresletösztönző, az állam gazdaságélénkítő szerepét fontosnak tartó irányzat, a másik a chichágói iskola fő képviselője, Friedman által kidolgozott monetáris elmélet, amely az állami beavatkozás visszafogására, a gazdasági ver-

¹ A tanulmány az "Állami gazdaságirányítás elvei" c. 3025 sz. OTKA keretében készült, támaszkodva az "Európa alternatív regionális modelljei" c. 593. sz. OTKA kutatásra.

seny élénkítésére a makroökonómiai folyamatoknak a pénzkínálat szabályozásával történő irányításra helyezi a hangsúlyt.

A fő vitapont Keynesnél az, hogy a teljes foglalkoztatás biztosítás mellett miként alakul a nemzeti jövedelem, s milyen az összefüggés a foglalkoztatáspolitikára és az inflációs ráta között. Másszóval igaz e az, hogy egyrészt a keynesi foglalkoztatáspolitikára az okozója a magas inflációs rátának, másrészt megoldást ad-e a Friedmann által ajánlott állandóan azonos ütemű pénzkibocsátás az infláció megfékezésére?

Az első kérdésre a történelmi tények tagadó választ adnak. Amikor a keynesizmus a fénykorát élte, - az ötvenes években, hatvanas évek első felében - akkor csaknem teljes a foglalkoztatottság és alacsony az inflációs ráta. A második kérdést illetően pedig tévedés az, hogy a pénzkínálat szabályozásával meg lehet határozni a makroökonómiai folyamatokat, ahogyan Friedman állította. Éppen fordított a helyzet, a makrogazdasági folyamatok határozzák meg a pénzkínálatot. A két iskola hívei között jelentős ellentétek alakultak ki, ami meghatározóan befolyásolja az egyes országokban kialakított gazdaságirányítási elemeket és jellemzőket, attól függően, melyik iskola képviselői vannak a politikai és gazdasági hatalmon.

A 70-es és 80-as években a neokonzervatív-liberális gondolkodás térhódítása következett be, s a hangsúly a magángazdaságra és a "laissez faire" irányítási formákra koncentrált.

A 90-es évektől a fejlett államokban megjelenik a vegyes gazdaság eszményképe, ami egyben a tudatos gazdaságpolitika reneszánszát is jelenti, az állam szerepének újraértékelésével és előtérbe kerülésével. E felfogás hatására a vegyes gazdaság (magán és állami) különféle formái terjedtek el, és a gazdaságpolitikák alakításában új eszközként jelent meg a piac szerepének bizonyos fokú korlátozása, mindenekelőtt a közszolgáltatásoknál (pl. egészségügy, oktatás).

A volt szocialista országokban, így Magyarországon is a 80-as évek végén 90-es évek elején végbement politikai hatalmváltást követően a neoliberális gondolkodás és irányítás vált uralkodóvá. Eredményeképpen Magyarországon megvalósult egy deformált privatizáció, nőtt a munkanélküliség és az infláció, nem sikerült a fizetési mérleg deficitjét csökkenteni, valamint az adósságállomány növekedését megfékezni. Hasonló folyamatoknak lehetünk szemtanúi a környező államokban is.

Elemzésünkben arra a kérdésre keresünk választ, hogy a gazdaságpolitikai irányváltást mennyire befolyásolják a nemzetközi környezet által megszabott feltételek és ennek ismeretében milyen gazdaságpolitikai és irányítási alternatívákkal számolhatunk az ezredfordulóiig.

2. A nemzetközi környezetben végbemenő változások

Ha a 20. század végének, a 21. század első felének időszakát tekintjük át az alábbi világgazdasági tendenciákkal számolhatunk:

- Az Egyesült Államok, az Európai Közösség, Kína, Japán és Oroszország azok a gazdasági, politikai, hatalmi tényezők, amelyek a világ sorsát alapvetően befolyásolják, a korábbi egyértelmű egyesült államokbeli és szovjet hegemóniát követően.
- A gazdasági erőviszonyok egyre inkább eltolódnak az Európai Unió, illetve Japán és Kína irányába, Közép- és Kelet-Európa országai hosszútávon csak konfliktusokkal és átrendeződésekkel válhatnak az Európai Unió tagállamaivá, ha az integrált Nyugat-Európa egyáltalán létrejön.
- A nagyhatalmak részint közvetetten, de több vonatkozásban közvetlenül is döntően befolyásolják, alakítják a kisebb államok, nemzetek sorsát.
- A fejlődő országok problémáinak megoldása mind sürgetőbbé válik, mivel ezek egyre inkább részei lesznek a világgazdaságnak,

a társadalmi, gazdasági ellentmondások feloldatlansága pedig a fejlett országok számára is mind nagyobb veszélyt jelentenek.

Korunk fejleményeiben jelentős veszélyek is rejlenek. Az egyik az, hogy a világpolitika és a világgazdaság visszakanyarodhat ahhoz a történelemben már ismert gyakorlathoz, amikor az egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődés háborús, fegyveres konfliktusba és ezáltal kikényszerített hatalmi átrendeződésbe csap át, azaz az új gazdasági erőviszonyoknak megfelelő erőszakos politikai és katonai törekvések nyernek teret. Ez még akkor is, ha hagyományos háború keretei között maradna - aminek az esélye minimális -, súlyos veszélyt és tehetetelt jelentene az emberiség számára, nukleáris háború esetén pedig a következmények beláthatatlanok.

Veszélyforrás lehet az is, ha a világ ugyan elkerüli a nyílt háborús konfliktusokat, de belebocsátkozik egy gazdasági háborúba, tehát a nagyhatalmak, az egyes országok között visszatér a gazdasági és politikai elszigetelődés, a gazdasági integrációs folyamata megtörik, vagy visszájára fordul.

Veszély származhat abból is, ha az egyes nagyhatalmak, főleg nukleáris hatalmak olyan mértékű gazdasági tért veszítenek - miközben pusztító katonai erejük megmarad -, hogy nagy lesz a csábítás, esetleg kényszer, hogy gazdasági és politikai hatalmuk védelmében bevessék a katonai potenciált.

A fejlett ipari országok hosszú távú növekedésében több gazdaság-fejlődési ciklust figyelhetünk meg.

A két világháború között valamennyi fejlett ipari országban lassú volt a növekedés, míg a második világháború után, az 1973-as kőolaj-árrobbanásig az európai országok az évi 3-6% körüli növekedési sávban mozogtak. Az alsó határon a legkorábban iparosodott Egyesült Királyságot, a felső határon a később felzárkózó dél-európai országo-

kat, így Franciaországot és Olaszországot találjuk. Még dinamikusabb, közel 10%-os volt az újonnan felzárkózó Japán növekedése.

Az 1973-as kőolajárrobbanást követően a második világháború után kialakult gyors növekedés megtört és azóta a gazdasági fejlődés üteme lényegében visszatért a hosszú távú trend alacsonyabb értékéhez. A második világháború után kialakult és a hetvenes évek elejéig tartó 5% körüli növekedési ütem évi 2,7%-ra lassult. Ez az évi 2-3%-os növekedés lényegében többlet energia és nyersanyagfelhasználás nélkül ment végbe, vagyis a növekedés teljes egészében a műszaki fejlődés hozadéka.

A jövőre nézve nem valószínűsíthető, hogy a fejlett tőkés országokban a második világháború utáni gyors növekedési szakasz visszatérjen. Egyrészt azért, mert egy gyors növekedés a jelenlegi, vagy a prognosztizálható technikai színvonal mellett újból erőteljesen növelné az anyagok és energiahordozók iránti igényt, amelynek kielégítése rövidesen korlátokba ütközne.

Másrészt azért, mert a műszaki fejlődés az utóbbi években a harmincas-negyvenes-ötvenes évek fejlődéséhez képest, önmagában is lelassult. Mindezen érvek miatt a következő évtizedekben a fejlett tőkés országban - mindenekelőtt Nyugat-Európában - egy évi 2-3% közötti gazdasági növekedés várható.

Ez a növekedés valószínűleg nem lesz egyenletes. Az elmúlt évtizedben a világgazdaságban olyan feszültségek halmozódtak fel, mint pl. a nagymértékű nemzetközi eladósodás, amely erősen megzavarhatja a világgazdaság fejlődését. Nemcsak a fejlődő országok mintegy 1400 mrd \$-os, de az Egyesült Államok jelenleg 400 mrd \$-ra becsülhető adósságállománya is nagy bizonytalanságot visz a nemzetközi kapcsolatba. Ezért elképzelhető, hogy az előttünk álló évtizedben a világkereskedelemben jelentős fennakadások alakulnak ki, amelyek csökkentik a fejlett tőkés országok gazdasági növekedési ütemét. E tendenciának ellene hat, hogy a világ egyes földrajzi régiói megkisé-

relnek a régió belüli egymással szorosabb kapcsolatot kiépíteni, így kevésbé válnak függővé a régió kívüli térség fejlődésétől.

Egyes térségekben a régió belüli kereskedelem bővülő aránya az 1980-87-es időszakban jól érzékelhető, így pl. Nyugat-Európa esetében, ahol a régió összes exportjában a régió belüli export aránya az 1980 évi 67,8%-ról 1987-re 70,2%-ra emelkedett. Még kifejezettebb ez az aránynövekedés Észak-Amerika esetében, ahol 1980 évi 26,2%-ról a régió belső exportja 37,9%-ra emelkedett. Hasonlóképpen a régió belüli export jelentős aránynövekedése figyelhető meg a közel keleten. Gyorsan fejlődik a kereskedelem Japán és az úgynevezett kis tigrisek között is, míg egyes térségekben (pl. Latin-Amerika) a közlekedés egyenlőre inkább az elvi deklarációk szintjén figyelhető meg. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy Nyugat-Európa esetében, amelynek kereskedelme 70%-ban a régió belüli bonyolódik le, a fentebb becsült évi 2-3%-os növekedési sáv nagyobb zavarok nélkül megvalósulhat. Zavaró tényező elsősorban az amerikai kontinens instabilitása, ami kihathat az ázsiai térségre is.

Az elemzett nemzetközi prognózisok alapján különböző forgatókönyvek írhatók le. Vegyük sorra ezeket.

a. Föderációs Európa kialakulása

Európa fejlődésének egyik alternatívája az lehet, hogy a 21. században ismét Európa veszi át a vezető és meghatározó szerepet a világ-gazdaságban és részben a világpolitikában. Ez a fejlődési irány alapvetően követné az egységes föderációs alapon felépített Európa Ház kialakulásáról szóló prognózisokat és ezáltal uralkodó gazdaságpolitikai hatalom létrejöttét, amit erőteljes hatalmi érdekek motiválnak. A motiváló tényezőket következőkben lehet összefoglalni:

- az integrált Európa létrehozásának a lehetőségei kedvezőek ahhoz, hogy ezeket ki is használják. A Maastrichtban megkötött

szerződés értelmében az Európai Közösség a világ legnagyobb integrált piacává vált, 380 millió fős, fizetőképes keresletével. Egyidőben Kelet- és Nyugat-Európában történelmi események zajlanak: keleten a szocialista tervgazdálkodást piacgazdaság váltja fel, nyugaton pedig a volt katonai, háborús ellenfelek, nyelvileg és etnikailag is heterogén piaca elindított, ha nem is önkéntes alapon egy integráció folyamatot. Míg a korábbi tervgazdálkodásra épülő irányítási formát felváltotta a neoliberális eszközök radikális alkalmazása, addig Nyugat-Európa az állam növekvő gazdaság szabályozó szerepére helyezi a hangsúlyt.

- Az USA-val és Japánnal folytatott globális gazdasági verseny ugyancsak az európai integráció mellett szól, attól tartva, hogy hiányában az egyes nemzetgazdaságok perifériára szorulnának, marginalizálódnának a két túl nagy és egyre agresszívabbá váló gazdasági hatalom között. Jóllehet az USA és Japán is mind erőteljesebben részt kíván venni Európa acrolatának alakításában.
- Nyugat-Európában az integráció már olyan mértékben előrehaladt, hogy leállítás, vagy visszafejlesztése békés úton kevésbé képzelhető el. A munkaerő, a tőke szabad áramlása lényegében megvalósult, a termelési strukturák jelentős mértékben specializálódtak az integrált piacokhoz, ennek megfelelő vállalati, vállalkozási formák, például multinacionális vállalatok alakultak ki.
- Az előbbiekből következően az integrációs folyamatok egy olyan dinamizmusa, integrációja jött létre, amely révén minden egyes újabb előrelépés további lépések megtételére kényszeríti a résztvevőket. Például a vámunió, a valutaunió létrehozását, az utóbbi pedig az egységes minimális szociálpolitikai juttatások biztosítását.

Melyek azok a kedvező tényezők, amelyek Európának a 21. században meghatározó gazdasági hatalmat biztosíthatnak tekintet nélkül arra, hogy USA és Japán mit tesz, tehát amelyek alapján Európa he-

gemon világgazdasági szerepet vívhat ki magának? Elsősorban a következőkre kell utalni:

- Ha a Közös Piac valóban képes lesz egy gazdasággá integrálódni és fokozatosan magába foglalni Európa többi részét, akkor egy olyan hatalmas gazdasági egység alakulhat ki, amihez hasonló nem létezik a világgazdaságban. Európa nagy előnye lehet az is, hogy a lakossága magasán képzett, iskolázott.
- Mivel Európában hagyományai vannak a szociális szempontok érvényesítésének és az egyéni kapitalisztikus érdekek érvényre juttatásának is, azaz az állam és a piac együttélésének (és nem konfrontálásának) a társadalmi béke és a közgazdaság érdekeit egyaránt szolgáló hatékony kormányzati, gazdasági mechanizmusok alakulhatnak ki.

A felsoroltak egy olyan ideális helyzetet jelentenek, amikor viszonylag konfliktus mentesen megy végbe az integráció. Ahhoz azonban, hogy Európa domináns gazdasági világhatalommá váljon két alapproblémát mindenképpen meg kellene oldania: Nyugat-Európa gazdaságát teljes mértékben integrálni kellene, valamint ezen integrációnak ki kellene terjednie Közép- és Kelet-Európára is. Vajon megvannak-e a feltételek is ehhez? **A kérdés megválaszolásához nézzük meg milyen hatása van a nyugat-európai integráció fejlődésének Kelet-Európára, s kiemelten Magyarországra.**

A kelet-nyugati szembenállás idején Nyugat-Európa teljes egészében függetlenítette magát Kelet-Európától. A két térség közötti gazdasági kapcsolatok az EK szempontjából elhanyagolhatóak voltak, mind mennyiségi, mind fontossági szempontból.

Fordítva ez már nem volt igaz, Európa politikai értelemben vett keleti fele, különösen a közép- és kelet-európai kis országok nagymértékben rá voltak szorulva a nyugat-európai technológia importjára, de

e mellett minden egyéb importra is, amellyel a merev tervgazdálkodásból származó rendszeresen fellépő hiányokat enyhíteni lehetett.

A kelet-európai változások olyan hirtelen érték Nyugat-Európát, hogy még nem volt idő szisztematikusan végiggondolni a következményeket. Így mindezekig egy "kézenfekvő" megoldás kínálkozott az, amit pl. Törökországgal szemben is alkalmaztak, mindenek előtt a társult tagság, Lengyelország, a Cseh és Szlovák Köztársaság és Magyarország számára. A társult tagság megkönnyíti ezen országok termékeinek piacrajutását, ám igen jelentős korlátok is fennmaradnak, elsősorban a mezőgazdasági és élelmiszeripari szektorban, ahol e közép-kelet-európai országok komparatív előnyökkel rendelkeznek. A társult tagság következtében e területek piaci versenyképessége veszélyeztetett azáltal, hogy az EK - drágább - termékei beáramlanak ezen országok belső piacára. Mértékadó politikusok megjegyzéseiből arra lehet következtetni, hogy a közép-kelet-európai országok az ezredfordulóig biztosan nem lehetnek az Európai Unió tagjai. Ha ezt a "forgatókönyvet" fogadjuk el, úgy azt kell feltételeznünk, hogy a közép-európai térség komparatív előnyeit, a viszonylag kedvező mezőgazdasági adottságokat és az olcsó munkaerőt, csak mérsékeltén tudja a nyugattal való együttműködése során kamatoztatni. Emiatt exportpotenciálja viszonylag lassabban nő és a magas adósságszolgálat miatti terhek hosszabb időn keresztül korlátozzák gazdasági fejlődését.

A Világbank Nyugat-Európa esetében a kilencvenes évtizedre a már említett 2-3 % gazdasági növekedési sáv felső határának elérését prognosztizálja.

A nyugat-európai fejlődés Kelet-Európára gyakorolt hatásának becsléséhez mindenek előtt az EK importjának szerkezetéből kell kiindulnunk. 1989-ben az EK importjában 64 %-kal részesedtek feldolgozóipari termékek, 8 %-kal az energiahordozók és 10 %-kal a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek. Az EK egyes országcsoportokhoz különböző struktúrával kapcsolódott. Japán EK-ba irányuló

exportjában a feldolgozóipari termékek súlya több, mint 90 százalék, ugyanez a szám az Egyesült Államok esetében 60 %, az újonnan iparosodó ázsiai országoknál pedig 70 százalék. Ezzel szemben a volt KGST országok esetében a feldolgozóipar részesedése mindössze 32, míg a tüzelőanyagoké 36 százalék. Figyelembe véve az EK import szerkezetének átalakulási irányait (az élelmiszerek és anyag, energia-jellegű termékek iránti igények stagnálását vagy mérsékelt növekedését) a volt KGST országok exportjának dinamikája, (a mérsékelt exportnövekedési potenciállal rendelkező termékcsoportok 60 %-os súlya miatt), messze nem tudja majd elérni az EK importjának növekedését, és a nyugati export mérsékelt növekedési lehetősége megkérdőjelezi a volt KGST országok növekedésének tartós exportoffenzívával való megalapozását.

Ha azonban a volt KGST országok exportjából levonjuk a volt Szovjetunió exportját, a közép- és kelet-európai országok EK-ba irányuló exportstruktúrájában a feldolgozott termékek már 55 %-ot érnek el, és így nagyobb lehetőségük van az EK importtal való lépéstartásra - feltéve, ha a statisztikailag nehezen megragadható minőségi követelményeknek is meg tudnak felelni.

Az EK-ba irányuló magyar exportstruktúra annyiban tér el a többi közép-európai országtól, hogy a feldolgozóipar rovására nagyobb a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek aránya. Nagyon kétséges, hogy a közös piaci társult tagság lehetővé teszi-e mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportjának jelentős bővítését, hiszen - elsősorban a francia parasztok részéről - már most is jelentős ellenállásba ütközik az export fokozása. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportja előtt álló akadályok miatt hosszabb távon a legkedvezőbb esetben is csak azzal számolhatunk, hogy Magyarország piaci részesedése az EK piacán a jelenlegi szinten tartható. Ez egy évi 5 %-os export volumennövekedést valószínűsít, ami - legalábbis a piac oldaláról - lehetővé teheti a magyar gazdaság mintegy évi 3 %-os növekedését.

A jelenlegi prognózisok szerint Nyugat-Európán belül a délnémet, valamint az ezzel határos svájci és osztrák területek fejlődnek majd a legdinamikusabban, ami a földrajzi közelség és a történelmi kapcsolatok miatt előnyös Magyarország számára. Ezeket az előnyöket azonban csak akkor lehet használni, ha a magyar kínálat igazodik a magasabb és bővülő vásárlóerővel együttjáró magasabb minőségi követelményekhez. Végsősoron levonható az a következtetés, hogy Kelet-Európa jelenleg tapasztalható nagy igyekezete ellenére is hosszú távon számolhat reálisan az EU tényleges tagságával. Ennek mindenek előtt az oka az, hogy az EU minden valószínűség szerint nem vállalja fel a modernizációs költségek megfinanszírozását.

b. Több regionális együttműködési csoport kialakulása

A jelenlegi prognózisok azzal is számolnak, hogy Európában több regionális együttműködés is kialakulhat az Európai Unió mellett, így északról délre: a skandináv térségben, már beleértve a függetlenné vált balti államokat is, a lengyel- és szlovák-magyar hármas bővülése esetleg Szlovéniával és Horvátországgal, valamint esetleg a balkáni államok között.

Magyarország számára ez az integráció potenciális lehetőséget biztosít a közvetítő és tranzit kereskedelemre, és ezáltal az európai együttműködés egyik centruma lehet.

c. A fejlett Nyugat-Európa integrációja teljessé válik, de a viszonylag fejletlen Közép- és Kelet-Európa kívül marad ezen integráción

Ez az alternatíva akkor következne be, ha a fejlett nyugat-európai országok, az Európai Unió (valamint a többi gazdag kapitalista ország is) nem vállalna áldozatot (anyag, műszaki, technikai, szakmai segítségnyújtást, valamint megfelelő piacrajutást) a volt szocialista orszá-

gok modernizálása érdekében, elzárkóznának az elől, hogy a közösgnek a tagjai legyenek, illetve ha a volt országok közül a legnagyobbak (elsősorban Oroszország) úgy döntené, hogy nem kíván belépni az Európai Unióba.

A volt szocialista országok válságos gazdasági helyzete jelentős gazdasági előnyt jelent a nyugat-európai országoknak. Ilyen körülmények között ugyanis a volt szocialista országok nemzeti vagyona, termelő kapacitása nagymértékben leértékelődik, ezeket viszonylag olcsón meg lehet vásárolni, a kelet-európai versenytársak nemcsak a világpiacon, de a saját piacaikon is meggyengültek, könnyebben legyőzhetővé váltak. A kapitalista piacgazdaság feltételei között az ilyen versenyelőnyöket nagymértékben ki is használják, amit fokoz a rendkívül alacsony bérszínvonal, a gyenge munkavállalói érdekvédelem.

A volt szocialista országok Közös Piacon kívülisége révén a fejlett nyugati országok jobban távol maradhatnak a közép- és kelet-európai térség feltehetően tartósan jelentkező etnikai, társadalmi konfliktusaitól, vagy legalább is nagyobb szabadságfok mellett dönthetnek abban, hogy milyen mértékben és módon vállaljanak ebben szerepet. Az ilyen mértékű távolmaradáshoz jelentős politikai és gazdasági érdekek fűződnek. (A szerb háború is jól mutatja ezt, és különösen riasztónak tűnne egy esetleges orosz belső fegyveres konfliktusba való belesodródás.)

Előnye ennek az alternatívának az is, hogy nem kellene megtörni az integrációs folyamatot. Tehát elkerülhetők lennének az ebből adódó veszteségek.

A nyugat-európai integrációból való kimaradás a volt szocialista országok számára bizonyos kedvező hatásokkal is járhatna: átmenetileg elkerülnék a szigorúbb, a konfliktusokat okozó verseny kihívását.

Számolni kell azzal is, hogy Európa térségi kettészakadása egyrészt új, gazdasági vasfüggőnyt építhet ki, másrészt felerősítheti a dezinteg-

rációs törekvéseket, amelyek egymástól igen eltérő - és ellentmondó - gazdaságpolitikákat hívnak életre.

d. A nyugat-európai integrációs folyamat megtorpanása

Ezen alternatívaként számolnunk kell a Közös Piac integrációs folyamatának megtorpanásával. Az Európai Unió integrációs folyamata teljessé válásához, az egységes integrált Európa létrejöttéhez politikai-pénzügyi érdekek fűződnek. E mellett azonban arról sem feledkezhünk meg, hogy e folyamat ellen is jelentős érdekek hatnak, amelyek le is fékezhetik, sőt meg is állíthatják ezt. Az ilyen irányú lehetséges fejleményekben kulcs szerep jut Németországnak, kettős vonatkozásban is.

Egyfelől - lévén a legfejlettebb és legerősebb tagja az Európai Uniónak, egyben fejlődése is viszonylag dinamikus - magas mércét szab a többi tagország számára (az ár- és valutastabilizálás, a termelékenység szint, mindezekkel összefüggő versenyképesség, de a szociális juttatások tekintetében is), másfelől a volt szocialista országok összeomlása után rendkívül nagy csábításnak van kitéve a tekintetben, hogy elsősorban saját előnyére használja ki a keleten kínálkozó piacot, nyersanyagforrásokat és szellemi kapacitást, e téren megelőzze a többieket és a lehetőségeihez mérten háttérbe szorítsa a közös, illetve az egyes tagországok érdekeit, vagy legalább is a maga érdekeit egyoldalúan ezek elé helyezze.

A "mérce"-szabás akkor okozhat gondot, ha a többi ország ezt nem tudja követni, illetve a követés olyan konfliktusokkal jár, amit belpolitikailag nem tudnak kezelni (munkanélküliség, infláció, a lakosság nagyobb rétege életszínvonalának a csökkenése, vagy stagnálása, befolyásos lobbyk - például agrárlobby - támogatottságának a megszűnése, vagy jelentős csökkenése), továbbá megoldásukhoz olyan mértékű közösségi forrásokból igénybe vett támogatásokra lenne szükség, aminek előteremtéséhez nem tudják elérni a szükséges konszenzust

(ilyen mértékben nem tudják növelni a Közösség költségvetését, illetve nem tudnak megállapodni annak allokálásában). Fokozhatja a problémát az, ha a német monetáris és költségvetési politika erősebb pozícióba jut, hogy meghatározó hatást gyakorol a többi állam politikájára, azaz gyakorlatilag a többi tagállam gazdaságpolitikájára. Mindezek együttesen azt eredményezhetik, hogy a többi tagállam, illetőleg azok, akik belpolitikailag nem tudják vállalni ezt a helyzetet, önálló nemzeti gazdaságpolitika útjára lépnek, nem vállalnak partnerséget bizonyos integrációs lépésekkel, ami szükségszerűen lefékezi az integrációs folyamatot. Mindezek jeleit ma már kétségtelenül tapasztalhatjuk. Így Anglia, Olaszország árfolyampolitikájának az önállósulása, a Közös Piac költségvetése összeállításának súlyosbodó gondjai, a Maastricht-i egyezményről tartott szavazások kevésbé meggyőző eredményei, vagy az olyan kijelentések mind gyakoribbá válása felelős politikus részéről, hogy: "Nem vagyunk hajlandók gazdaságpolitikánkat a szerint alakítani, hogy mi történik Brüsszelben, vagy milyen döntést hoz a Német Jegybank." Az ilyen fejlemények irányába komoly jelek mutatkoznak. Ezeket erősíthetik fel Európa keleti felén felcsillanó, kecsegtető lehetőségek. Németország számára ez nagyon is kézenfekvő, mivel Közép- és Kelet-Európa sok tekintetben mintegy kiegészíti a német gazdaságot: olcsó élelmiszer, energia- és nyersanyagforrás, és ezek ellenében biztos a felvevőpiac a német feldolgozó ipari termékek számára, továbbá profitábilis befektetési lehetőségeket nyújt a német tőkefelesleg kihelyezésére (a rendkívüli mértékben leértékelt termelőkapacitások, alacsony munkabér, jó geológiai adottságokkal rendelkező európai nyersanyag-lelőhelyek, főleg Oroszországban). Sok tekintetben a történelmi előzmények is segíthetik a kapcsolatok bővítését, de Németország földrajzi, geopolitikai elhelyezkedése ugyancsak fontos tényező e tekintetben.

Természetesen az Európai Unió többi tagállamának is érdeke fűződik az Európa keleti felén meglévő új lehetőségek kiaknázásához. Így bizonyos tekintetben a tagállamok között verseny, rivalizálás is elindul e piacok megszerzéséért. Akkor azonban, ha ez intenzívebbé

válík újabb destabilizációs tényezője lehet az integrációs egységének, annál is inkább, mert a Kelet-Európa országainak érdeke fűződne egy ilyen versenyhez. Leegyszerűsítve úgy jellemezhetnénk ezt az alternatívát, hogy Kelet-Európának a jelenlegi fejlettségi szintjén érdeke, hogy ne egy egységes, hanem megosztott Közös Piacal alakíthassa kapcsolatait. Ez a közösség ugyanis lényegéből adódóan vele szemben protekcionista és diszkriminatív, azaz a saját üzleti és politikai érdekei vezérlik. Oroszország, de Ukrajna is különösen nagy hatást gyakorolhat e rivalizálásra. Így korántsem kizárt, hogy Oroszország erősíti kapcsolatait Németországgal és egymás számára olyan kölcsönös előnyöket biztosítsanak, ami rendkívül nagy súlyt adhat az önállósuló német törekvéseknek, érdemben tovább erősítheti Németország gazdasági uralmát Európában. E német előretörést ellensúlyozandó a Közös Piac meghatározó országai, elsősorban Franciaország, Anglia és Olaszország szükségszerűen bizonyos ellenlépéseket tenne. Fokoznák jelenlétüket Közép- és Kelet-Európában, főleg Oroszország és Ukrajna irányába igyekeznének olyan kapcsolatokat kiépíteni, ami mérsékelné a német szerepvállalást és növelné kelet-európai befolyásukat. Az említett hatások összegzéseként bonyolult és törékeny helyzet alakulna ki az Európai Unióban a közösség egyes tagállamai között. Egy rendkívül kényes, egyensúlyozó politika venné kezdetét, amelyben állandóan mérlegelni kellene az integrációból, illetve ennek teljessé tételéből származó előnyöket és hátrányokat, valamint az Európa keleti felével kialakítandó önálló nemzeti alapon szervezett kapcsolatból nyerhető előnyöket. Egy ilyen politika nem eredményezné szükségképpen a Közös Piac integráció elért eredményeinek elvesztését, bár elvileg ez sem kizárt, de minden bizonnyal eredményezné, hogy az integrációs folyamat lelassulna, esetleg megtorpanna. Ez különösen akkor következne be, ha a többi tagállam képtelen lenne követni Németország által megszabott és egyre magasabbra emelt "mércét". Ez azonban már az esetleges dezintegrációs törekvést is felerősítené.

Tekintettel Németország kiemelkedően fontos szerepére Európa arculatának alakításában erre külön is kitérünk.

e. Németország közép- és kelet-európai szerepvállalása

A közép- és kelet-európai társadalmi rendszerek összeomlása a hagyományos kelet-nyugati együttműködés magasabb szinten történő újraelérésének lehetőségét teremtette meg. A németek hatalmas piacot, nyersanyagforrásokat és kihasználatlan szellemi tőkét találnak Kelet-Európa országaiban, ami a német technikával párosulva tartós fellendülést és világgpiaci versenyképességet jelenthet Németországnak, de az egész térségnek is. Németország gazdaságilag és politikailag is érdekelt abban, hogy Közép- és Kelet-Európában terjeszkedjen és bekapcsolódjon Oroszország (elsősorban Szibéria) fejlesztésébe is.

Németország figyelmét a következő öt évben minden valószínűséggel leköti a keleti területek integrálása. Már ebben az időszakban is lehetőség nyílik azonban a keleti kapcsolatokról fejlesztésére. A kilencvenes évek második felében pedig nagyobb súlyt kap a keleti kereskedelem és gazdasági együttműködés magasabb szintre emeléséhez mindenképp előtérbe kerül a nyugati és keleti, valamint észak-dél irányú összekötő úthálózat fejlesztésére van szükség, aminek kiépítésében Magyarországnak tekintettel, hogy ennek egy része az országon megy keresztül, nagy szerepe lesz.

Németországnak, amely a közös piaci agrárpolitika elsősorban finanszírozója, alapvető gazdasági érdeke, hogy Közép- és Kelet-Európa mezőgazdaságát erőteljesebben vonja be saját igényeinek kielégítésére, ami számára kedvező feltételeket teremthet.

A Németország keleti expanziós politikájára épülő forgatókönyv Magyarország és egész Kelet-Európa számára az előzőnél lényegesen nagyobb lehetőséget biztosít a dinamikus fejlődésre. Mindenekelőtt azért, mert komparatív előnyeit (mezőgazdasági adottságok, centrális földrajzi helyzet) jobban ki tudja használni. A német tőke felesleg (amely eddig jórészt az Egyesült Államokhoz - mint "végső felhasználóhoz" - vándorolt), a kelet-német területek gazdaságának konszolidálása után az eladósodott kelet-európai országokba is áramlik. Az elma-

radott kelet-európai technológia lecserélése hosszú időre biztos piacot nyújt a német gépiparnak. Ez az alternatíva Kelet-Európa - és ezen belül Magyarország - számára mindenekelőtt a gazdasági biztonságot, a felzárkózás nagyobb lehetőségét jelentené. A gazdasági növekedés hosszú idő átlagában elérhetné a prognosztizált 2-3 %-os sáv felső határát, esetleg azt némileg meg is haladhatná.

Végül szólnunk kell egy kelet-európai együttműködés lehetőségeiről is.

f. Közép- és Kelet-európai országok együttműködése

Magyarország a legutóbbi időszakban külkereskedelmének márcsak mintegy 20 %-át bonyolítja le a volt KGST országokkal, ezen régió gazdasági növekedése, konszolidációja ennek ellenére a külgazdasági környezet meghatározó eleme marad.

Ma már egyértelműen látható, hogy hibásnak bizonyultak azon kormányzati lépések, amelyek erőteljesen hozzájárultak az egykori KGST országokkal, mindenekelőtt a volt Szovjetunióval folytatott gazdasági kapcsolatok felszámolásához. Ezzel nemcsak a belső gazdasági és pénzügyi veszteségeink emelkedtek ugrásszerűen, de romlottak a politikai kapcsolataink is.

A 90-es évtizedben várhatóan gazdasági fejlődésünk szempontjából nagy jelentőségű lehet a környező országokkal való kapcsolatok újjáépítése és konszolidációja. Ennek egyik formáját képezheti egy esetleges közép- és kelet-európai gazdasági szerződés, amelynek keretében a partneri kölcsönösség alapján élénkíteni lehetne a kereskedelmet és együttműködési kapcsolatokat; mindenekelőtt a rendelkezésre álló erőforrások kedvező hasznosítását. Hosszú távon az erőforrások oldaláról 3-4 %-os gazdasági növekedés feltételei adottak lennének, amennyiben a gazdasági rendszer átalakítása végbemenne és a politikai

válság megoldódna. Az ezredfordulóra e forgatókönyv megvalósulása is elképzelhető lehet.

3. A gazdaságpolitika-gazdaságirányítás alakulásának alternatív útjai

A nemzetközi környezet várható útjait figyelembe véve a gazdaságpolitikai változások tekintetében is többféle elmozdulás várható, mindekenélőtt a tisztán monetáris alaponról való félénk letérés hatásai minden valós körülmény szerint csak a következő választási ciklusban fognak jelentkezni.

Ahhoz viszont, hogy ebben a kérdésben világosan lássunk, le kell számolni jónéhány olyan illúzióval, amely a nálunk fejlettebb piacgazdaságok működésének tapasztalataiból táplálkozik. Az egyik ilyen illúzió, hogy a magyar gazdaság eltérően a korábbi évektől, ma már piacgazdaság, és így a működése alapvetően piackonform eszközökkel befolyásolható. Ha alaposabban meggondoljuk, ennek csak a fele, vagy legfeljebb egy része igaz. A magyar gazdaságban ugyanis egyelőre nem alakultak ki a korszerű piacgazdaságra jellemző szereplők. Az állam pl. az esetek nagy részében folyamatos szerepvárvanban van, hiszen ellentétjeként a korábbi totális állam ellentétjeként, szinte alig mer magára vállalni valamilyen feladatot.

Az ún. időleges állami tulajdonban lévő vállalatok vezetése szintén nem igazán tudja, hogy hogyan viselkedjen, hiszen az állam még tulajdonos ugyan, de már nem sokáig, akik pedig vevőként szóba kerülhetnek, egyelőre még azok sem tekinthetők igazán tulajdonosnak. Nagyjából ugyanez a zavar tapasztalható a tartós állami tulajdont kezében tartó ún. szuperholdinggal is. Nem lehet pontosan tudni pl., hogy a vállalkozásokra, gazdasági társaságokra vonatkozó szabályozók hatását mennyire és hogyan befolyásolják, illetve adott esetekben

mennyiben "keresztelik" az ÁV Rt saját kezdeményezésű intézkedései?

A kialakuló, éppenhogy létrejövő piacgazdaság különféle szerepvizsgálatai közül feltétlenül meg kell említeni a kisvállalkozóknak a piaci viszonyokkal nem teljesen adekvát viselkedését, a közepes nagyságú vállalkozások hiányát, valamint az ún. fogyasztói magatartás kiszámíthatatlanságát, a vállalkozók kockázatvállalási hajlandóságának alacsony színvonalát stb.. Mindezek kiegészülnek egy eléggé általánosnak tekinthető tőkehiányos helyzettel, valamint egy rendkívül mély gazdasági visszaeséssel. Egy ilyen mély válságból, számottevő tőkehiánnyal küszködve még egy korábban erős gyökerekkel rendelkező piacgazdaság sem könnyen tudna kilábalni.

Nem csoda, ha ez a gazdaság még nem pontosan úgy működik, mint a tőlünk jóval fejlettebb piacgazdaságok. Ha viszont ez a helyzet, akkor a gazdaságpolitikai irányváltásnál ezekre az adottságokra is figyelemmel kell lenni. Ez egyrészt az állami szerepvállalás erősítését, másrészt a klasszikus gazdaságpolitikai eszközrendszer kiegészítését, sajátos alkalmazását teszi indokolttá.

Egy másik illúzió a gazdaság gyors növekedésének a lehetősége. Számos jele van annak, hogy még ma is tartják magukat azok a hiedelmek, amelyek szerint a magyar gazdaság utóbbi években tapasztalt visszaesése viszonylag rövid idő alatt korrigálható, és ehhez elég lesz egy kisebb helyreállítási periódus is. Ezekkel a véleményekkel szemben az a valós tény, hogy a magyar gazdaság újjáépítése egy rövid átmeneti időszak alatt nem lehetséges, és ehhez hosszabb idő szükséges. Ez talán azért lényeges, mert ha ezt elfogadjuk, akkor a (megmaradt) gazdaság reorganizációja minden más prioritást megelőz, és a gazdaság növekedése csak ezután lehetséges.

A gazdaságpolitikai döntéshozók ezt a kérdést Magyarországon mintha nem tisztázták volna a prioritásrendszerben, és sokan úgy kívánnak átváltani a növekedési pályára, hogy még az elengedhetetlenül

szükséges újjászervezést sem végeztük el. A helyzetből fakadó egészséges megoldást valószínűleg a lassú növekedés és az erőteljes reorganizáció párosítása jelentené. Világosan látni kell, hogy a kettő szorosan összetartozik, ugyanis a lassú növekedés e nélkül hosszabb távon elképzelhetetlen és viszont. Csak így teremthetők meg a későbbi gyorsabb és tartósnak ígérkező növekedés feltételei.

Egy harmadik illúzió, hogy a gazdaságfejlesztés alapvető, strukturális kérdéseit a piac minden további nélkül, megfellebbezhetetlenül és megnyugtatóan el tudja dönteni. E szerint a felfogás szerint nincs szükség komolyabb struktúrapolitikai döntésekre sem, hiszen a piaci erők játéka folytán a gazdaságban érvényesülhet egyfajta automatikus szabályozás. Nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják, hogy az alapvető strukturális kérdéseket az állami szerveknek semmiképpen sem lehet megkerülnie. Ezekben minél előbb dönteni szükséges, vállalva e döntések kétségtelenül meglévő jelentős kockázatát is.

Mindezt azért szükséges kiemelni, mert az utóbbi években számos jele van annak, hogy a gazdaságpolitikai vezetés nem rendelkezik megfelelő és hosszabb távra elfogadott struktúrafejlesztési elképzelésekkel. Ezzel összefüggésben az is tapasztalható volt, hogy a gazdasági struktúrát alapvetően befolyásoló döntések nem születtek meg, vagy időben kitolódtak csupán azért, mert senki sem vállalta fel az ezzel kapcsolatos felelősséget. Ahhoz, hogy egy növekedésorientált gazdaságpolitikai irányváltásra sor kerüljön, feltétlenül szükség van a gazdasági struktúrával kapcsolatos hosszabb távú célkitűzések kialakítására. Ez természetesen egyszerre jelenti a fejlesztési tevékenység főbb irányát és kereteit, de egyben konkrét fejlesztési döntéseket is kell, hogy jelentsen.

Egy új gazdaságpolitikai irányzatnak kell kialakulnia, amelynek meg kell találni az eszközeit a gazdaság újjáépítéséhez, a vállalatok hatékony működtetéséhez, a kutatás-fejlesztés irányításához és finanszírozásához, a gazdasági szerkezetátalakításhoz, a piacgazdaság

szerkezeti rendszerének kibontakoztatásához, a piac kiterjedéséhez, ugyanakkor a fogyasztás érdekvédelméhez is.

A gazdaságpolitikák alakulása szempontjából **három egymástól eltérő lehetőséget (alternatívát) emelünk ki**, amelyek meghatározóak lehetnek egy új gazdaságpolitika s ezzel összefüggő gazdaságirányítás kialakításához.

Magyarországon a 90-es évtized a gazdasági-társadalmi rendszerváltás időszaka lesz. A növekedés forrásainak kimerülése, az ország nagymértékű eladósodása miatt a gazdasági növekedés üteme a 80-as évek közepétől jelentősen visszaesett, amelynek a KGST piac összeomlása, s a nemzeti vagyont felélő gazdaságpolitika is jelentős mértékben hozzájárult.

A gazdasági teljesítmény visszaesésével - egy szűk rétegtől eltekintve - a társadalom rétegeinek életszínvonala erőteljesen csökkent és a gazdasági-társadalmi átalakulás kettéosztotta a társadalmat, egy kis erősen gazdagodó és egy nagytömegű, gyorsan szegényedő társadalmi rétegre.

Az elkövetkező években számolni kell ezzel a politikai és gazdasági bizonytalansággal. Egyrészt a demokratikus politikai rendszer hatása, megszilárdulása, a legkedvezőbb feltételek mellett is éveket vesz igénybe, másrészt a gazdasági stabilitás megteremtése igényli a további erőforráskivonás, vagyonfelélés megállítását, ami pedig a nagymérvű eladósodás csökkentését és a privatizáció felülvizsgálatát sürgeti.

Mindezek eredőjeként a **gazdasági növekedés megindulásával a 90-es évtized második felében számolhatunk**, amennyiben a gazdaságpolitikában is koncepcionális változás következik be.

Milyen alternatív lehetőségekkel számolhatunk a gazdaságpolitikák alakulásában? A jelenlegi, főbb vonalaiban **liberális, monetáris**

gazdaságpolitika, amint a korábbi elemzésből kitűnt, akkor lehet eredményes, ha a fejlett országok jelentős mértékben vállalják a modernizációs költségeket, pl. azáltal, hogy Magyarország teljes jogú tagja lehet az Európai Közösségnek. Igaz, hogy ennek politikai és gazdasági ára van, mindenekelőtt a politikai, gazdasági függőség és kiszolgáltatottság fokozódása, a nemzeti sajátosságaink sérülése. Ellenkező esetben tehát, ha nincs ki átvállalja az említett költségeket a magyar gazdaság tartós stagnálása következik be, növekvő társadalmi és politikai feszültséggel és nyugtalansággal.

A gazdasági leépülés, a szociális bizonytalanság fokozódásával egyre erőteljesebb az igény a "rendcsinálás" iránt. Számolni kell az alternatívák között egy diktatórikus alapokon nyugvó gazdaságpolitika lehetőségeinek is, amely az "erős kéz" irányítását jelenti. Ez lehet, hogy átmenetileg politikai rendet teremthet, de a gazdaság modernizációját nem képes megoldani, mindenekelőtt egy esetleges történelmi visszarendeződésből fakadó súlyos konfliktusok miatt (pártviszályok, politikai hatalom egy kézben történő centralizálása stb.) Az "erős kéz" gazdaságpolitika valójában hosszú távon működőképtelen, bár rövid távon - amennyiben állampolgári érdekeket is szolgál - sikeres lehet.

A gazdaságpolitika lehetséges alternatívája a **nemzeti utas, vagy másszóval "harmadik utas" fejlődés**, amely a nemzeti sajátosságokhoz és érdekekhez igazodó gazdaságpolitikai koncepció. Gazdaságtörténeti példák is igazolják, (Franciaország, Dánia, Finnország, Németország, Japán), hogy a dinamikus fejlődés a nemzeti érdekek figyelembevételével, a hazai ipar, agrárgazdaság, a szellemi erőforrás védelmével valósult meg. A nemzeti érdekeket preferáló koncepció védi a nemzeti vagyont, az erőforrás felélés helyett erőforrás gyarapítása a cél, tárgyalásokat folytat az eladósodásnak csökkentése céljából, szükséges a privatizáció felülvizsgálata és a hazai vállalkozások élénkítése. Feltételezi továbbá egy kereslet ösztönző és kínálatbővítő gazdasági vezetést, ahol elsősorban a jó

minőségű hazai árukkal, kedvező fogyasztói ár mellett bővítik a kínálatot. E koncepció feltételezi az állam koordinációs, rásegítő szerepének növelését és a belső piac védelmét is. A harmadik út, a saját út, amely a legjobban képes igazodni az adott nemzetgazdaság gazdasági, politikai, geopolitikai, kulturális, demográfiai sajátosságaihoz, támaszkodva egy ökoszociális piacgazdaság megvalósításából fakadó feltételekre.

A vázolt forgatókönyvek elemzéseit igazolják, hogy Magyarország számára a fejlődést legjobban a **kis térségi együttműködés**, (mindenekelőtt a szomszédos országokkal) és a **nemzeti utas gazdaságpolitika együttesen szolgálná a legjobban**. Természetesen a többi alternatívából a hasznosítható elemek is figyelembe vehetők a döntéshozók választási szempontjainál.

A két jellegzetes irányzatot, a monetáris és a saját utas gazdaságpolitikát hasonlítsuk össze kissé részletesebben, ez utóbbit mint egy új gazdaságpolitikát tárgyaljuk.

4. Egy új gazdaságpolitika fő sajátosságai

Az új gazdaságpolitika alapkérdése, hogy milyen nemzeti koncepciót lehet a monetarizmussal szembeállítani. Vegyük sorra a legfontosabb elemeket!

a. Az állam szerepe

A monetarista koncepció elveti az állam struktúraalakító szerepét, mondván ez a piac feladata. Ez az elképzelés azonban egy ideális, sohasem létezett piacgazdaság feltételezésére épül. A valóságban a fejlett tőkés országokban az állam számos eszközzel beavatkozik a gazdasági struktúra alakításába. Mindenekelőtt számos eszközzel (vámokkal, egyéb előírásokkal) védi a hazai ipart a túlzot külső versennyel szem-

ben, de ez a védelem a műszaki fejlődés serkentése érdekében sohasem száz százalékos. A másik fő beavatkozási eszköz a műszaki fejlődés támogatása a hadiköltségvetésen keresztül. Ezen túlmenően kapacitások leépítése érdekében speciális megoldásokat alkalmaznak. Erre példa, hogy a hetvenes évek közepén a túlzott acélipari kapacitásokat az EK-ban nemzetközileg meghállapított kvóták alapján építették le. A nemzetközi tapasztalatok és gyakorlat alapján tehát teljes joggal állíthatjuk a monetaristák "be nem avatkozó államával" szemben azt a "menedzser államot", amely a lényeges struktúraalakító feladatokat elvégzi. A menedzser állam feladata, hogy hathatósan támogassa a vállalkozásokat, amelyet részben vállalkozásbarát pénzügyi eszközökkel, részben a vállalkozások szervezésével (piackutatás, értékesítés megszervezése, képzés, termelőeszközök kölcsönzése stb.) érhet el.

b. Külgazdasági orientáció és politika

A monetáris felfogás alapvető célnak tekinti az import liberalizálását mindenekelőtt a fejlett tőkés országok relációjában. Ez az elképzelés a magyar gazdaság és ipar teljes kiszolgáltatását jelenti egy nálánál lényegesen erősebb és ráadásul igen erősen protekcionista gazdasági tömörülésnek. Ezzel szemben megítélésünk szerint első lépésben a volt szocialista országokkal kell szabadkereskedelmi övezeteket létrehozni, egy szorosabb együttműködés keretében összehangolni a gazdaságpolitikát. A nyugati nyitás csak olyan mértékben képzelhető el, ahogy vállalatunk a közép-európai piaci versenyben már kellően hozzászoktak a piaci magatartás szabályaihoz, és ebben a versenyben kellően meg is erősödtek. A nyugati nyitást ebben az esetben is össze kell kapcsolni a magyar termékek (például mezőgazdasági, fogyasztási cikkek) EK országok részéről történő importjának liberalizálásával, vagyis az előttük álló adminisztratív korlátozások lebontásával. A volt szocialista országokkal való együttműködés elősegítése érdekében a jelenlegi nem működő dollár elszámolás helyett egy olyan sokoldalú elszámolási rendszert kell lét-

rehozni, amely lényegében megteremti a közép-európai térség közös valutáját. Ezt ahhoz hasonlóan lehet végrehajtani, ahogy a második világháború után Nyugat-Európában létrehozták az Európai Fizetési Uniót.

c. Iparpolitika

A monetáris felfogás szerint iparpolitikára nincs szükség, legfeljebb néhány nagyon általános cél kijelölésére, hiszen az ipar strukturájának alapvetően piaci hatásokra kell alakulnia. Ezzel szemben a nemzeti utas fejlődés szerint a lényeges strukturális átalakítás végrehajtásához határozott iparpolitikára van szükség. Az iparpolitikának a magyar ipar régóta ismert strukturális problémáit kell megoldania. Így korábban alapvető cél lehetett volna a szocialista relációra kifejlesztett gépipari kapacitások leépítése, illetve a fejlett piacokra való átterelése. Az a lépés korábban elmaradt és így most ez az átalakulás gyakorlatilag a magyar ipar összeomlása mellett megy végbe. Ez igen nagy veszteségeket okoz, mert nem csak a termelő kapacitások semmisülnek meg, hanem megsemmisül a kutató-fejlesztő szellemi bázis is. Most már csak arról beszélhetünk, hogy a jelenlegi magyar ipar korszerű alapokon nyugvó újjáépítésére, a szellemi bázisok megszilárdítására elengedhetetlen. Ennél az újjáépítésnél a korábbi strukturális hibákat el kell kerülni. Így nagyobb súlyt kell kapjon az úgynevezett háttéripár, az alkatrészek, intermedierek gyártása, a termelési vertikumok egyenletes kiépítése a feldolgozottsági fok növelése, a minőség javítását lehetővé tevő befejező technológiai műveletek, minőségellenőrző rendszerek kiépítése, a hazai piac lehetőségeinek (pl. infrastruktúra, mezőgazdaság, fogyasztói piac) jobb kihasználása és mindezek mellett igen nagy súlyt kell helyezni a fejlett tőkés országok piacán eladható termékek fejlesztésére.

d. Ár- és bérszabályozás

A monetáris koncepció szerint az árak és bérek szabadon alakulnak, felügyelni csak a verseny tisztességére kell, ezért az árszabályozás helyett a versenyszabályozásra helyezik a hangsúlyt. Elképzelhető, hogy ez az elgondolás egy fejlett piacgazdaságban megfelelő - bár a tapasztalatok szerint ez ott sem így van - de egy fejletlen piacgazdaságban csak az infláció elszabadulását eredményezheti, amelynek megállítására sokkterápiákat, vagy a gazdaságot teljesen lefojtó szigorú monetáris politikát alkalmaznak. E koncepció gyakorlati alkalmatlanságára jó példát mutatnak a latin-amerikai országok vagy akár Lengyelország. Abban az esetben, ha a gazdasági növekedést újra akarjuk indítani, óhatatlanul szembe kell néznünk az árak és bérek valamilyen fokú központi ellenőrzésével. A bérek esetében ez jelentheti a szakszervezetek, a munkáltatók és az állam közötti alku keretében kialakítandó színvonalat és arányokat. Az árak esetében mindezekelőtt arra van szükség, hogy azokon a területeken, ahol a piaci verseny hiányzik, vagy gyenge, az árszínvonal növekedésének mértékét az állam behatárolja. Természetesen az árellenőrzésnek (korlátozásnak) vannak negatív következményei, épp ezért az államnak arra kell törekednie, hogy egyre több területen a piaci verseny szabjon gátat az áremelésnek.

e. Az adósságprobléma kezelése

A monetáris koncepció szerint a hitelek kamatait fizetni kell, átütemezésre, a fizetések felfüggesztésére még gondolni sem lehet. Ez azonban csak ideiglenesen fenntartható állapot.

Teljesen nyilvánvaló, hogy ha ez az erőforráskivonás hasonló ütemben folytatódik Magyarország és Latin Amerika sorsára jut. Ez a megállapítás azonban nem csak Magyarországra, hanem egész Közép-Európára igaz, ahonnan jelenleg évi 10 milliárd dollár az eladósodásból fakadó tőkekivonás. A nemzetközi eladósodás mindenekelőtt az Egyesült Államok monetarista gazdaságpolitikájának az eredménye,

mert irreálisan magasra vitte fel a kamatokat a nemzetközi pénzpiacokon. Az eladósodott országok tehát nem azért adósodtak el ilyen mértékben, mert a hiteleket rosszul használták fel, hanem mert a nemzetközi pénzpiacok irracionálisan működnek. Globális pénzügyi modellekkel könnyen igazolható, hogy a nemzetközi adósságprobléma csak az adósságok leírásával oldható meg, de erre az erkölcsi jogalap is megvan, hiszen az eredeti kölcsönöket az adós országok reálértékben már régen visszafizették. A jelenlegi adósság valamennyi adós ország esetében nem más, mint az irreális kamatlábak miatt felhalmozódott kamat. A leírástól a nemzetközi pénzügyi szervek jelenleg mereven elzárkóznak és megkísérlik diszkriminálni azokat az országokat, amelyek ezt felvetik. Ezért e probléma kezelése különleges lépéseket igényel. **Magyarország számára tulajdonképpen két út képzelhető el.** Az egyik, hogy tárgyalásokat kezdünk az adósságok csökkentéséről, elengedéséről, a másik, hogy a hasonló problémákkal küzdő országokkal összefogva közösen kényszerítjük tárgyaló asztalhoz a hitelezőket. Ennek előkészítése érdekében erőteljes propaganda mellett olyan nemzetközi szakmai értekezleteket kell szervezni, amelyeken számításokkal bizonyítjuk a Nemzetközi Valutaalap koncepciójának tarthatatlanságát és a világgazdaságot fenyegető veszélyeket az adósságprobléma tartós megoldatlansága esetén.

f. A tulajdonviszonyok átalakítása

A monetáris felfogás szerint csak a magántulajdon hatékony, ezért alapvető cél, a jelenlegi állami tulajdon mielőbbi magánkézbe adása. Ezzel szemben a hatékonyság valójában nem annyira a tulajdonformától, mint inkább a piaci verseny lététől függ, ezért az alapjában monopolisztikus gazdasági szektorok magántulajdonba adása nem fogja megjavítani a hatékonyságot, ugyanakkor a közös vagyonnak a politikai hatalomban részesülők közötti, gyakorlatilag ingyen történő szétosztása a társadalom igazságérzete oldaláról elfogadhatatlan. A nemzeti utas felfogás szerint nem az állami tulajdon teljes értékének

magántulajdonba adása a cél, hanem a tulajdon nevesítése a valóságos tulajdonosok kialakítása, amelyek lehetnek közösségek (önkormányzatok), biztosító pénztárak, vagyonkezelő központok, vagy a munkások, mint kollektív tulajdonosok. Magánkézbe csak valóságos áron és olyan állami tulajdon adható, amelynél a magántulajdon előnye nyilvánvaló. Külföldiek pedig csak egy iparpolitikai koncepcióval összhangban kapjanak (és csak reális áron) tulajdont. A magántulajdon terjedését elsősorban a már meglévő és az ezután induló magánvállalkozások támogatásával és nem az állami vagyon gyakorlatilag ingyenes szétosztásával kell elősegíteni.

g. A gazdasági növekedés újraindítása

A monetáris pénzszűkítő politikája nem teszi lehetővé a gazdasági növekedés újraindítását, illetve ha a monetáris szigorot csökkenteték azonnal felszökne az infláció és az azt követő inflációellenes intézkedések újból lefojtanák a gazdaságot. A jelenlegi elszegényedés és a terjedő munkanélküliség azonban nem állítható meg a gazdasági növekedés újraindítása nélkül. A monetarista koncepció elvetése lehetőséget ad a gazdaság élénkítésére. A korábban elmondottak értelmében ehhez az kell, hogy a nem piaci területeken megvalósuljanak az árellenőrzés, a bérek a szakszervezetek a munkaadók és az állam kölcsön megállapodásával összhangban emelkedjenek, az import csak a velünk azonos fejlettségű országokkal szemben legyen - kölcsönöségi alapon - liberalizált. Ebben az esetben nincs szükség a korlátozó "szigorú monetáris politikára" és a gazdaság felélénkülhet. Hogy ez az élénkülés ne rontsa a külkereskedelmi mérleget, az erőforrásokat olyan területekre kell koncentrálni, amelyek vagy eleve javíthatják a külkereskedelmi egyenleget (exportszektor), vagy a gazdaság vertikális integráltságának erősítésével csökkentik az importigényt.

h. Az infrastruktúra fejlesztése

Nemzetközi összehasonlítások szerint Magyarország a Nyugattól mindenekelőtt az infrastruktúra fejlettségében van elmaradva. Ugyanakkor az infrastruktúra fejlesztése kevésbé importigényes, viszont jelentős felszívó erőt gyakorol a viszonylag képzetlen - és jelenleg egyre nagyobb tömegben munkanélkülivé váló - munkaerőre. Mindez amellettt szól, hogy a gazdasági növekedés újraindításakor különleges figyelmet helyezünk az infrastruktúra fejlesztésére. Ez az útja egyébként a jelenlegi megoldhatatlan lakásgondok enyhítésének is.

5. Összegzés

Magyarországon a gazdaságirányítás lehetőségeit feltérképezve három irányban történhet elmozdulás: egy liberális-monetáris gazdaságpolitika, egy paternalista állam által irányított diktatórikus elemeken nyugvó gazdaságpolitika, és egy vegyes, alapvetően a saját, nemzeti út elemeire épülő gazdaságirányítás.

A három út alapvetően az állam és piac szerepének felfogásában, az elosztási rendszerek eltérő mechanizmusában és belső értékek, valamint a nemzeti vagyon megőrzése tekintetében térnek el egymástól. (L. az 1. sz. táblázatot)

Az első akkor hatékony, ha a modernizáció költségeit valamely ország (esetleg az EU) felvállalja, a második akkor, ha az anyagi forrásokat az állam összefogja és jó irányító szereplőkkel rendelkezik, a harmadik nagyfokú takarékossgot igényel a tőke- és vagyon felhasználásában, de ha azt hatékonyan működteti, jelentősen nőnek a kitorési esélyek az elmaradottságból. A politikai, gazdasági függőség ez utóbbinak a legkisebb. Úgy tűnik, Magyarország számára az elkövetkező években ez az út biztosítaná a leghatékonyabb gazdaságfejlesztési és irányítási esélyeket valamint új nemzetközi partneri kapcsolatok kialakításának alapját.

Az állam és piac szerepe, az elosztási rendszerek mechanizmusa

Alternatív utak	Állam	Piac	Elosztási rendszerek	Nemzeti értékek és vagyon
Liberális	szerepe minimális	uralkodó	piaci	nemzetköziesedés, nemzeti vagyon kiárúsítása
Paternalista-diktatórikus	meghatározó	másodrendű	állami	állami ellenőrzés és elosztás
Nemzeti	koordináló, menedzser	ahol szükséges, ott uralkodó, ahol nem, ott csökken a szerepe	vegyes	az ország érdekeit védi, állami ellenőrzés